

A hollandiai *groningeni egyetemet* 1614-ben alapították. *Tolnai Dali János* és *Görgei G. Pál* ezen az egyetemen is tanult. *Csúzi Cseh Jakab* (1639–1695) református egyházi író, akit később gályarabságra hurcoltak, 1663-ban tanult ezen az egyetemen.

Az *utrechtii egyetemet* 1636-ban alapították. *Czeglédi István* (1619–1671), *Apácai Csere János* (1625–1659) és *Görgei P. Pál* (?–1674) itt is tanult. *Komáromi Csipkés György* (1628–1678) református egyházi író, nyelvtanító, bibliafordító 1650-től Derecen város ösztöndíjasaként járt az utrechtii egyetemre. *Buzinkai Mihály* (1630–1683) református egyházi író Sárospatakon Comenius tanítványa volt. 1652-től az utrechtii egyetemen tanult. *Csernáttoni Pál* (1633–1679) református tanár, *Apácai Csere János* tanítványa, 1662–63-ban az utrechtii egyetemen végzett.

Végül érdekességként jegyezzük ide *Gyöngyösi Pál* (1668–1743) református egyházi író egyetemi pályafutását, aki a következő egyetemeken tanult: Oxford, Cambridge, London, Leiden, Utrecht, Franeker, Göttingen, Oderafrakfurt, Lipcse, Wittenberg, Genf és Halle. Ez a teljesítmény a maga idejében bizonyosan rekordnak számított.

A nyugati országokba peregrinált diákok számára elsősorban az egyetemek többségében megtalálható modernség járhatott szinte felmérhetetlen haszonnal, mert a korszerűséghez hozzátartozott a szellemi nyitottság, a széles tudományos kitekintés, a magas oktatási színvonal. Az európai egyetemek valóban „egyetemességet” fejeztek ki. Így az ott látott példát itthon is lehetett – megkísérelhették – alkalmazni. A siker mértéke a körülményektől függött.

*Dr. Tolnay Gábor*

**Felhasznált irodalom:** *Barinkay Lajos:* A magyar reneszánsz kor felsőoktatása. Pannónia könyvtár 78. Pécs, 1943.; *Benda Kálmán:* A művelődés helyzete Magyarországon a XVII – XVIII. században. In.: A magyar értelmiség a XVII-XVIII. században. Szerk.: *Zombori István.* Szeged, 1984.; *Csikész Sándor:* A Debreceni Kollégium évszázados külföldi kapcsolatainak vázlata. Debrecen, 1938.; *Eckhardt Sándor:* Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszбургban. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből XXVI. 5.* MTA Bp., 1944.; *I. Hermann Egged – Artner Edgár:* A hittudományi kar története 1635–1935. Bp., 1938.; *Kosáry Domokos:* Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980.; *Nyáry Pál:* A krakói [!] egyetem és magyar diákjai a XIV-XVI. században. Bp., 1942.; *Nyéry Pál:* A régi külföldi egyetemek magyar diákjai. *A nemzeti élet iskolája.* Bp., 1943.; *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221–1864. Olaszországi magyar emlékek.* Kiadja *Veress Endre.* [Közreadja az] MTA Bp., 1941.; *Segesváry Lajos:* Magyar református ifjak az utrechtii egyetemen 1636–1836. *Theológiai tanulmányok* 44. Debrecen, 1935.; *Trócsányi Berta:* Magyar református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században. *Debreceni angol dolgozatok* 11. Debrecen, 1944.; *Veress Endre:* Olasz egyetemi városok magyar vonatkozásai. Pécs, 1941.; *Verzár Frigyes:* Régi magyar vonatkozások Baselben. Debrecen, 1931. (KlNy. a Debreceni Szemléből.)

## Németország és Franciaország között<sup>1</sup>

### *Elszás kulturális önállóságának kérdése*

A tudat, hogy két kultúrához tartozunk és emellett szpecifikus helyi identitásunkat is megőrizzük, számunkra ma már magától értetődő eleme franciaságunknak, amely egyben Európa felé nyitott elzászi sajátosság is. Néhány évtizede ez még nem volt így. 1870 óta Elzászt – és vele együtt a német Lotharingia egy részét – négyezer csatolták Franciaországhoz vagy Németországhoz. Mindkét állam megpróbálta az elzászi identitást saját nemzeti kultúrájának érdekében visszaszorítani. A kulturális integráció és a beolvasztási törekvések legfontosabb eszköze a nyelv- és az iskolapolitika volt. Erről egy elzászi író így ír napjainkban: „Elszás az a tó, amelynek Franciaország és Németország önimádóan fölé hajolt, abban reménykedve, hogy a tó saját képüket fogja visszatükrözni.”

Elszásnak, mint tartománynak a történelme viszonylag fiatal. A XVII. században „Elszás”-nak nevezték azt a területet, amely kelet nyugati irányban a Rajna és a Vogézek között, észak-déli irányban pedig a lotharingiai hercegség és Burgundia között helyezkedett el. A terület különböző tartományok között volt felosztva. A Habsburg-uralkodóknak éppúgy voltak itt birtokaik – Felső-Elszás és a Pfirt grófság –, mint más német fejedelmeknek pl. a pfalzi

<sup>1</sup> A cikk szerzője *dr. Rainer Babel* professzor, a párizsi Német Történelmi Intézet igazgatója, aki a francia-német kapcsolatok alakulásának történetével foglalkozik és vezeti az Intézet újjal foglalkozó osztályát. A müncheni egyetem rendes tanára, a történelmtudomány doktora.

választófejedelmeknek, a württembergi hercegeknek, a nassau-saarbrückeni grófoknak és másoknak. A strassburgi püspök, mint birodalmi herceg, egy jókora kismemesek lakta területet és kisebb uradalmi területeket birtokolt. Tíz autonóm birodalmi városból (mint pl. Strassburg, Colmar, Mühlhausen) állt egy-egy városszövetség, az úgynevezett *dekapolis*, amelyeknek a városfalakon kívül is voltak kisebb-nagyobb területei. A reformáció után az eltérő politikai nézetek mellett mélyreható felekezeti különbözőségek alakultak ki az elzászi uralkodók között. Egy részük katolikus maradt, másik részük az új tanok felé fordult, de közös vonásuk volt, hogy mindannyian a távoli bécsi császár fennhatósága alatt álltak.

Elzász csak a XVII. század folyamán került Franciaország fennhatósága alá. Az 1648-as vesztfáliai béke során, ami a harmincéves háború végét jelentette, Franciaországnak jutottak a Habsburgok elzászi birtokai. A XVII. század végén XIV. Lajos király „újraegyesítési” politikájának eredményeként bekebelezte a tíz birodalmi várost és más elzászi uradalmakat, így Elzász maradék részén is ő uralkodott. A osztrák császárnak 1697-ben a tizenöt éves háborút követő ryswicki békével államjogilag is kénytelen volt elismerni.

De 1697-et követően is jellemző maradt Elzászra a partikularizmus (vagyis az elkülönülésre, elszakadásra való törekvés), annak ellenére, hogy az egyes uradalmak már nem az osztrák császár, hanem a francia király vazallusai voltak és dolgaikat legkevésbé önállóan végezheték. A francia kultúra alig érintette a vidéket, erre vonatkozóan államilag irányított kultúrpolitika nem volt. Végül azonban az elzászi elit, akik kezdetben tartózkodóak voltak, katonaként és hivatalnokként a francia király szolgálatába szegődtek. Ezért a francia nyelvvel és szokásokkal is közelebbi ismeretségbe kerültek. A városokon kívül azonban a német nyelvet, illetve annak „elzászi” dialektusát beszélték.

A francia forradalom, amely fontos lépés volt az egységes nemzet megteremtéséhez vezető úton, az elzásziak Franciaországhoz való tartozásának érzését erősítette, a kulturális különállásuknak azonban még nem vetett véget. A forradalom által közvetített egyetemes értékek – szabadság, egyenlőség, testvériség – hatásától vezérelve sok elzászi német anyanyelvű francia „citoyen”-nek (polgárnak) érezte magát. De a franciák elismerése és elfogadása a forradalom melléktermékeként is értelmezhető. A forradalmi harcok miatt a francia hadsereg megerősített jelenléte, valamint az elzásziak szolgálata a forradalmi csapatokban, fontos elemé vált a változásnak.

A térség betagozódásának feltétele volt, hogy az elzászi regionális kultúra és a francia össznemzeti kultúra közeledjen egymáshoz. Az iskolában támogatták a francia nyelvhasználatot, de a német nyelv használatát akkor még engedélyezték. A XIX. század első felében az állam hivatalos nyelvpolitikájában még a két nyelv együttléte volt a jellemző. Az elzásziság elsősorban a Franciaországhoz való politikai lojalitást jelentette és ugyanakkor a kulturális önállóságot hangsúlyozta. Edouard Reuss, a híres strassburgi teológus 1838-ban az *Erweinia* című újságban írt cikkében honfitársai véleményét tolmácsolva kifejtette, hogy az elzásziak (nemcsak az 1789-es események hatására) visszavonhatatlanul Franciaország integrált részévé váltak, de ahhoz, hogy kulturális gyökereikhez hűek maradhassanak: „németül kell prédikálnunk és énekelnünk, írunk és beszélnünk, imádkoznunk és verset írunk... Ha elveszik a nyelvünket, rabszolgánéppé válunk, akiben senki nem bízhat meg.”

Az évszázad közepén a hivatalos nyelvpolitikát illetően változás következett be. Az iskolai oktatásban a francia nyelvet használták, a német nyelv alkalmazását pedig erősen korlátozták. Azonban szó sem volt a német nyelv teljeskörű mellőzéséről. Még 1867-ben III. Napóleon Strassburgban így szólt a jelenlévő tanítókhöz: „Francia a nemzeti nyelvünk, de az elzásziak ne felejtsek el a német nyelvet.” Jóllehet a felső- és középosztály tagjai elsősorban a francia nyelvet használták, a köznép azonban a német nyelvnek az elzászi dialektusát használta. A francia nyelv jól látható térnyerése azonban még mindig nem jelentette azt, hogy a német nyelv létjogosultságát megkérdőjelezték volna.

Az 1870–1871-es német-francia háború mélyreható következményeivel teljesen megváltoztatta az elzászi helyzetet. A forradalom idején kialakult Felső-Rajna és Alsó-Rajna megyéket, Lotharingia egy részével és Moselle megyével együtt a Német Birodalomhoz csatolták és az így kialakult területet Elzász-Lotaringiának nevezték el. A francia és a német nyelv együttélésének a határozott németesítési politika vetett véget. Az egyetlen engedélyezett hivatalos nyelv a német lett és az 1871 óta kötelezővé tett elemi oktatás (6–14 éves korig) – bizonyos átmeneti idővel – németül folyt. Ez a kevésbé rugalmas politika, melynek célja Elzász németesítése volt, sok helyen ellenállásba ütközött. A francia nyelv megtartása és az erősebb kötődés

Franciaországhoz mindenekelőtt a felsőbb, de részben a középosztály soraiban volt megfigyelhető, amely a markánsabb németesítési politika ellen irányuló küzdelem gyakorlati formáit is megmutatta. Egyre jelentősebb önállósodási törekvések keltek életre, amelyek az elzászi regionális kultúra megőrzését tűzték zászlajukra, megkérdőjelezték a Németországhoz való tartozást. „Elzász-lotharingiai nemzeti szövetséget” alapítottak, amelynek feladata volt, hogy elérje „az elzász-lotharingiai nép sajátosságainak – a kétnyelvűségének és a két kulturális érintettségének – elismertetését”. A német birodalmi kormányzás Elzász-Lotaringiának új státuszt adott, olyan jogokkal, amelyet eddig egyetlen tartomány sem kapott. Az autonómiát követelőknak ez természetesen messze nem volt elég. A Birodalmi Gyűlés a nagyobb önállóság követelését azonban elutasította a birodalomhoz való hűség hiányával indokolva: „A birodalomhoz való feloldhatatlan kötődés érzése hiányzik az elzász-lotharingiaiakból, ezért nem engedélyezhető nekik teljes autonómia.”

Mivel Németország nem tudta igazán megnyerni az elzász-lotharingiaiak rokonszenvét, Franciaország esélyei – hogy ismét megszerezze e területet – az első világháború kitérésével megnövekedtek. Joffre tábornagy, a francia főparancsnok már 1914-ben Elzász „visszaszerzését” latolgatta, és egy messzemenő kulturális önállóságot helyezett kilátásba. 1918-ban azonban ez az ígélet gyorsan feledésbe merült. Az úgynevezett „régii németeket”, akik 1871 után vándoroltak be, kiutasították, korábbi lakosai pedig olyan új uralommal kerültek szembe, amely a nyelv és az autonóm regionális kultúra ügyében kérlelhetetlen volt. A német nyelvet kitiltották az iskolából, az elzászi dialektus otthoni használatra szorult vissza, az iskolában nem engedélyezték. 1924-ben a francia Harriot-kormány bejelentette, hogy még a birodalmi időkből származó adminisztrációs sajátosságokat is megszünteti. Ez különösen az állam és az egyház konkordátum által irányított viszonyára vonatkozott, hiszen 1905-ben Franciaországban az állami és egyházi intézményrendszer elkülönült egymástól, de Elzászban (és a Német Birodalomhoz tartozó Lotharingiában) ez nem történt meg. Ezért továbbra is Franciaország többi részétől eltérően szervezték az iskolában a hittan oktatását, és a papokat továbbra is az állam fizette.

A Harriot kormány bejelentését nem követték tettek, úgyhogy a sajátos helyzet továbbra is életben maradt – és ma is így van. 1918 után az elzásziak nagy része csalódott a kétnyelvűség és a kulturális sajátosságra épített egzisztenciájuk elfogadására vonatkozó reményeiben. Az 1871 és 1918 között fellépő, elzászi autonómia-törekvések az 1920-as években, megújulva ismét előtérbe kerültek, de ezeknek ezúttal sem volt szeparatista (elszakadó), inkább regionalista és partikularisztikus (területi és elkülönülő) jellege, hiszen mindezt egy nagy fokú Franciaországhoz való lojalitás jellemezte.

Franciaország 1940-es német megszállását követően a német nemzeti szocialisták megkísérelték Elzász beolvasztását a német államba, amely azonban meghiúsult, mivel az elzásziak többsége nem volt hajlandó együttműködni velük. Az elzásziak féltek egy új, hatalmas németesítési akciótól, amely során nemcsak a francia kultúra elemeit („kifelé a francia kacattal”), hanem az elzászi helyi kultúra értékeit is kiselejzték volna. „Elzász” geográfiai nevééről is lemondtak „Oberrheingau” javára. A néprajzi irodalom megjelenését megakadályozták. Az elzászi öntudatra és identitásra komoly csapást jelentett az 1945-ös fordulat, annak ellenére, hogy a nemzeti szocialisták elnyomása alól felszabadították őket. A körülmény, hogy Franciaországban a nemzeti szocialista kormány gaztetteivel összefüggésbe hozhatták az elzásziakat – sokukat kényszerrel besorozták a német hadseregbe – egy egész nemzedék saját kultúrájának gyökereivel való belső meghasonláshoz vezetett, és egyben feltétel nélküli fordulatot jelentett Franciaország felé. A német nyelvet ismét kitiltották az iskolából. A nép többségének elfordulása a speciális elzászi hagyományoktól írta 1978-ban Alsó-Rajna megye főtanácsának elnökével a következő mondatot: „Az elzászi dialektus sohasem volt az elzásziak anyanyelve, egyedül a francia nyelv formálhat erre jogot.”

1968 óta a helyzet lassan változásnak indult. Az új társadalmi irányzatok különösen az ökológiai mozgalmak és a regionalizmus Franciaország más részein is megfigyelhető újraéledése lendületet adott az elzásziaknak gyökerekhez való visszatérésre. Mindenekelőtt az értelmiség és a művészvilágra jellemző e gyümölcsöző élenkülés és jó hatással van az újra kivrágzó, elzászi sajátosságokból táplálkozó kulturális életre. Ezt követte hamarosan az új, nyitott iskola- és nyelvpolitika: 1982-ben ismét visszatért az iskolákba a német nyelv, és végezetül Franciaország által hivatalosan elismert területi nyelv lett.

*Fordította: Halász Réka*

*Dr. Rainer Babel*